

Малишева М. О.,

*здобувач кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЗГОДА УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ПРАВОЧИН

Аналіз чинного сімейного законодавства України, зокрема Сімейного кодексу України (далі - СК), свідчить, що згода як правова категорія використовується законодавцем десятки разів. Так шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка (ч. 1 ст. 24 СК); вважається, що дії одного з подружжя стосовно життя сім'ї вчиняються за згодою другого з подружжя (ч. 3 ст. 54 СК); на укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом (ч. 2 ст. 92 СК); у разі, якщо батько змінив своє ім'я, по батькові дитини, яка досягла чотирнадцяти років, змінюється за її зго-

дою (ч. 1 ст. 149 СК) тощо. Це засвідчує, що згода учасника сімейних правовідносин має важливе правове значення для виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин., Як зазначав з цього приводу С. С. Алексєєв, згода учасника сімейних правовідносин як юридичний факт є тією ланкою, що пов'язує норму об'єктивного права і конкретне правовідношення, виступає тією «важільною», що приводить норми об'єктивного права у дію [1, с. 56].

Варто зазначити, що правова природа згоди як юридичного факту фрагментарно досліджувалась у роботах В. І. Даніліна, С. І. Реутова [2, с. 62-63], В. С. Ковальської [3, с. 188-189], О. О. Красавчикова [4, ч. 169-170], Р. І. Таш'яна [5, с. 82-83] та інших правників.

Спробуємо дослідити визначення правової природи згоди як правомірної дії – правочину у системі юридичних фактів, що тягнуть за собою виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин, оскільки у більшості випадків, передбачених законодавством, згода учасника сімейних правовідносин має бути виражена шляхом вчинення певної дії – схвалення, узгодження, дозволу на вчинення юридично значущих дій іншими суб'єктами правовідносин.

Юридичні акти, що вчиняються учасниками сімейних правовідносин, традиційно у цивілістичній літературі йменуються сімейно-правовими актами. Так, В. І. Данілін, С. І. Реутов визнають існування сімейно-правового акту як різновиду юридичного факту, зазначаючи, що сімейно-правовий акт – це юридичний акт, спрямований на виникнення, зміну або припинення шлюбно-сімейних правовідносин. Інакше кажучи, сімейно-правовий акт – це дії громадянина (громадян) або державних органів, спрямовані на виникнення, зміну або припинення сімейних прав, обов'язків [2, с. 62]. Розглядаючи юридичний акт як підставу зміни та припинення сімейних правовідносин, В. С. Ковальська також визначає юридичний акт у сімейному праві (сімейно-правовий акт) як правомірну однократну юридичну дію (активну поведінку) дієздатних суб'єктів сімейного права та уповноважених органів державної влади і місцевого самоврядування, спрямовану на виникнення, зміну або припинення сімейних прав та обов'язків, яка характеризується усвідомленням особою, яка її вчиняє, спрямованість акту на відповідні правові наслідки та має значення акту індивідуального регулювання [3, с. 183].

В юридичній літературі зазначається, що серед юридичних актів, що вчиняються учасниками сімейних відносин, можна назвати як односторонні дії осіб (наприклад, згода одного з подружжя на вчинення правочину з розпорядження спільним майном, що видається другому з подружжя), так і взаємоузгоджені дії (наприклад, угода подружжя про поділ спільно набутого майна або угода про сплату аліментів) [6, с. 21].

Сімейно-правові акти зазвичай класифікуються на односторонні та двосторонні, при цьому одностороннім юридичним актом вважається акт суб'єкта сімейного правовідношення, який тягне за собою правові наслідки незалежно від волевиявлення інших його учасників, а двостороннім юридичним актом вважається узгоджене волевиявлення двох учасників сімейних правовідносин, спрямоване на досягнення певних юридичних наслідків, які найчастіше можуть настати лише у взаємодії з іншими юридичними фактами [2, с. 62]. На думку В. І. Даніліна, С. І. Реутова, в якості односторонніх юридичних актів, що входять до фактичного складу і є необхідними для виникнення правовідносин з усиновлення, у відповідних випадках є: волевиявлення усиновлювача, одного з подружжя, опікуна або піклувальника, самої усиновленої дитини, якщо вона досягла десятирічного віку¹². Двосторонні акти суб'єктів сімейного права обумовлюють правові наслідки тоді, коли закон вимагає прояву волі двох суб'єктів, причому ці виявлення волі повинні бути однаковими за змістом і взаємними. Законодавець називає такі двосторонні акти «взаємною згодою» або «угодами» [2, с. 62-63].

Однак, В. С. Ковальська вважає доцільним доповнити таку класифікацію сімейно-правових актів і додатково виділяє ще багатосторонні акти, зазначаючи, що до багатосторонніх сімейно-правових актів можна віднести вирішення батьками та дітьми питань сім'ї, домовленість між батьками та дитиною, яка досягла десяти років, про визначення місця проживання дитини (ч. 2 ст. 160 СК) [3, с. 185-186].

З огляду на вищенаведене, згоду учасника сімейних правовідносин як волевиявлення однієї сторони, що тягне за собою певні правові наслідки, можна вважати, перш за все, одностороннім сімейно-правовим актом у системі юридичних фактів.

¹² Така вимога щодо віку дитини була встановлена радянським сімейним законодавством.

О. О. Красавчиков, розглядаючи договір як особливий юридичний факт, стверджує, що спільне між договором і згодою полягає у тому, що вони є правомірними волевиявленнями, юридичними актами. Проте згода – це односторонній юридичний акт відомої особи, яка виражає своє позитивне (негативне при запереченні, при відмові у згоді) ставлення до певної юридичної дії іншої особи... При цьому вчений підкреслює, що літературна форма вираження волі законодавця стосовно згоди нерідко варіюється залежно від характеру та рівня необхідності чіткого розставлення юридичних акцентів у регулюванні відповідної «типової ситуації». Так, в одних випадках законодавець говорить про «відсутність заперечень» з боку певної особи, в інших – про «дозвіл» тощо. Проте, безвідносно щодо цієї літературної форми вираження думки законодавця, згода, на відміну від будь-якого договору, що є завжди взаємною (дво- або багатосторонньою) угодою, залишається актом одностороннім [4, с. 169-170].

Вбачається, що беззастережно не можна погодитися із позицією О.О. Красавчикова, зважаючи на те, що у випадках, коли йдеться про взаємну згоду учасників сімейних правовідносин, має місце за своєю сутністю домовленість – угода учасників сімейних правовідносин, тобто договір або двосторонній сімейно-правовий акт. Так, ч. 1 ст. 145 СК передбачає, що прізвище дитини визначається за прізвищем батьків. Якщо мати, батько мають різні прізвища, прізвище дитини визначається за їхньою згодою. У цьому випадку взаємна згода батьків на визначення прізвища дитини передбачає необхідність узгодженої дії двох сторін – матері та батька дитини на визначення прізвища дитини. Таку згоду батьків необхідно визначити як двосторонній сімейно-правовий акт. Відповідно до ч. 1 ст. 160 СК місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Отже, у цьому випадку також йдеться про досягнення «згоди – домовленості» між матір'ю та батьком дитини.

Враховуючи, що до регулювання сімейних правовідносин субсидіарно можуть бути застосовані норми Цивільного кодексу України (далі – ЦК) відповідно до ст. 8 СК, доречним буде проаналізувати згоду учасника сімейних правовідносин як правочин, тобто дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення сімейних прав та обов'язків.

Визначаючи умови усиновлення, В. І. Борисова вказує, що виходячи з того, що сімейне право – частина цивільного права, згода на усиновлення – односторонній правочин, а це означає, що вона може бути визнана недійсною на тих самих підставах, які покладено в основу визнання недійсним будь-якого з правочинів, наприклад, згода дана під впливом тяжкої обставини, під впливом насильства тощо [7, с. 246].

Дійсно, згода учасника сімейних правовідносин, яка виражена у формі певної дії – схвалення, узгодження, дозволу на вчинення юридично значущих дій іншими суб'єктами правовідносин, досить часто є одностороннім правочином, оскільки є зовнішнім проявом волевиявлення однієї сторони на виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин. Причому одна сторона правочину може бути представлена як однією особою, так і кількома особами – учасниками сімейних правовідносин. Так, за заявою усиновлювачів може бути змінено ім'я дитини (абз. 2 ч. 1 ст. 231 СК). Для такої зміни потрібна згода дитини., але вона не вимагається, якщо дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені. У наведеному прикладі згода дитини – односторонній правочин, в якому сторона представлена однією особою – дитиною. Натомість, згідно з ч.1 ст. 217 СК усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків. У цьому випадку згода батьків є одностороннім правочином, в якому одна сторона представлена двома особами – матір'ю та батьком дитини.

Поділяючи односторонні правочини на основні та допоміжні, Р. І. Таш'ян зауважує, що найбільш вдалим є розмежування односторонніх правочинів на основні й допоміжні за ознакою наслідків, які вони створюють. На його думку, допоміжним одностороннім правочином є схвалення. У деяких випадках настання правових наслідків ставиться в залежність від наявності згоди певної особи. Наприклад, для зміни зобов'язання, забезпеченого порукою, необхідна згода поручителя, якщо внаслідок такої зміни збільшується обсяг його відповідальності (ч. 1 ст. 559 ЦК) [5, с. 82-83].

Якщо проаналізувати випадки, коли необхідно одержувати згоду учасника сімейних правовідносин, то саме для виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин досить часто необхідна і згода певної особи, наприклад, у разі зміни прізвища обома батьками прізвище дитини, яка досягла семи років, змінюється за її згодою.

Вбачається, що варто підтримати позицію Р. І. Таш'яна щодо виділення допоміжних односторонніх правочинів, до яких необхідно віднести схвалення дій певною особою, тобто згоду учасника сімейних правовідносин, якою схвалюються дії іншого учасника правовідносин, спрямовані на виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин.

Характеризуючи розпорядчі односторонні правочини, Р. І. Таш'ян зазначає, якщо зобов'язальні односторонні правочини створюють права й обов'язки, то розпорядчі односторонні правочини змінюють або припиняють їх. Між тим, зауважує правник, у деяких випадках розпорядчі односторонні правочини можуть бути елементами фактичного складу розвитку правовідносин. Так, у цивільному законодавстві непоодинокі випадки закріплення вимоги щодо необхідності надання згоди на вчинення певних дій. Наприклад, для зміни зобов'язання, забезпеченого порукою, необхідна згода поручителя, якщо внаслідок такої зміни збільшується обсяг його відповідальності (ч. 1 ст. 559 ЦК). Особа може бути призначена виконавцем заповіту лише за її згодою (ч. 1 ст. 1289 ЦК). У наведених прикладах згода є окремою дією однієї особи, яка здійснює розпорядження своїм правом. Згода не створює зобов'язання, а є лише передумовою для цього [5, с. 135-136].

Елементами фактичного складу, що тягне за собою виникнення зобов'язання, достатньо часто є згода учасника сімейних правовідносин, зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 65 СК України для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена. Отже, згода одного з подружжя на укладення договору другим із подружжя може бути визначена як розпорядчий односторонній правочин. У цьому контексті варто погодитися, що головна функція згоди як одностороннього правочину полягає у розвитку зобов'язання, внаслідок згоди реалізується динаміка зобов'язання, воно юридично розгортається повною мірою [5, с. 139].

Підсумовуючи розгляд правової природи згоди учасників сімейних правовідносин як правочину, необхідно зазначити, що

найчастіше згода учасника сімейних правовідносин є правомірною дією, правочином, що тягне за собою виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин. Системний аналіз чинного сімейного законодавства України надає підстави для висновку, що згода учасника сімейних правовідносин може виступати як одностороннім правочином, так й двостороннім правочином, коли законодавець веде мову про взаємну згоду, тобто домовленість учасників сімейних правовідносин.

Безумовно, вищенаведене розкриває лише деякі аспекти прояву згоди як правової категорії сімейного права, і підкреслює необхідність додаткового доктринального аналізу цієї категорії як юридичного факту, що тягне за собою певні юридично значущі правові наслідки для учасників сімейних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Односторонние сделки в механизме гражданско-правового регулирования / С. С. Алексеев // Антология уральской цивилистики. 1925-1989 : сборник статей. – М. : Статут, 2001. – С. 54-68.
2. Данилин В. И. Юридические факты в советском семейном праве / В. И. Данилин, С. И. Реутов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 156 с.
3. Ковальська В. С. Підстави зміни та припинення сімейних правовідносин : монографія / В. С. Ковальська ; за наук. ред. С. Д. Гринько. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2014. – 260 с.
4. Красавчиков О. А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание, функции / О. А. Красавчиков // Антология уральской цивилистики. 1925-1989 : сборник статей. – М. : Статут, 2001. – С. 166-182.
5. Таш'ян Р. І. Односторонні правочини у цивільному праві : монографія / Р. І. Таш'ян. – Х. : Право, 2010. – 200 с.
6. Косарева И. А. К вопросу о понятии и видах юридических фактов в семейном праве / И. А. Косарева, А. А. Косарев // Семейное и жилищное право. – 2009. – № 6. – С. 16-22.
7. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2012. – 322 с.